

**ЕАЭО ЖАҒДАЙЫНДА ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЭКСПОРТҚА БАҒДАРЛАНҒАН
АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ ӨНІМІН ӨНДІРУ**

**ПРОИЗВОДСТВО ЭКСПОРТНО ОРИЕНТИРОВАННОЙ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ
ПРОДУКЦИИ КАЗАХСТАНА В УСЛОВИЯХ ЕАЭС**

**PRODUCTION OF EXPORT-ORIENTED AGRICULTURAL PRODUCTS
IN KAZAKHSTAN IN TERMS OF THE EAEU**

С.Т. ЖҰМАШЕВА^{*1}

Э.Ф.К., доцент

Л.Т. АЛШЕМБАЕВА¹

экономика ғылымдарының магистрі

Б.Н. САБЕНОВА²

Э.Ф.К.

¹*Қазақ аграрлық-өнеркәсіптік кешенінің экономикасы және ауылдық аумақтарды
дамыту ғылыми-зерттеу институты, Алматы, Қазақстан*

²*Халықаралық гуманитарлық-техникалық университеті, Шымкент, Қазақстан*

**автордың электрондық поштасы: torehanoba@mail.ru*

С.Т. ЖҰМАШЕВА^{*1}

К.Э.Н., доцент

Л.Т. АЛШЕМБАЕВА¹

магистр экономических наук

Б.Н. САБЕНОВА²

К.Э.Н.

¹*Казахский НИИ экономики АПК и развития сельских территорий, Алматы, Казахстан,*

²*Международный гуманитарно-технический университет, Шымкент, Казахстан*

**электронная почта автора: torehanoba@mail.ru*

S.T. ZHUMASHEVA^{*1}

C.E.Sc., Associated Professor

L.T. ALSHEMBAYEVA¹

Master of Economic Sciences

B.N. SABENOVA²

C.E.Sc.

¹*Kazakh Research Institute of Economy of Agro-Industrial Complex and Rural Development,
Almaty, Kazakhstan*

²*International Humanitarian-Technical University, Shymkent, Kazakhstan*

**corresponding author e-mail: torehanoba@mail.ru*

Аңдатпа. Қазақстанда және ЕАЭО-ға қатысушы елдерде экспортқа бағдарланған аграрлық өнім өндіруді мемлекеттік қолдау шараларының жүйесі қарастырылған, оны жетілдірудің бағыттары айқындалған. 2015-2019 жылдары жалпы ішкі өнім, ауыл шаруашылығының жалпы өнімі, ондағы өсімдік шаруашылығы саласының үлес салмағы өндірісінің орташа көрсеткіштері ұсынылды. Отандық азық-түлік экспортының перспективалары зерттелген, осы мақсатта әрбір саланың ауыл шаруашылығына мамандануын күшейту қажет. Авторлар қазіргі уақытта фитосанитариялық шаралар реттелмеген, қолдау деңгейін есептеудің бірыңғай әдістемесі, асыл тұқымды өнімді алуға қойылатын біріздендірілген талаптар, малдарды сәйкестендірудің бірыңғай тәртібі, зертханалық зерттеулер мен ветеринариялық бақылау жүргізудің бірыңғай қағидалары жоқ екенін атап өткен. Еуразиялық экономикалық одақ мемлекеттерінің бірыңғай нарығын қалыптастыру, сондай-ақ салалық бағдарламаларды әзірлеу мақсатында республиканың АӨК салаларын дамытудың қазіргі құралдары мен тетіктерін жүйелеу және үйлестіру талап етіледі. Мақалада ішкі нарықтың қажеттіліктерін қамтамасыз етуге және экспортты ілгерілету жөніндегі орталықтандырылған

Abstract. The system of measures of public support for production of export-oriented agricultural products in Kazakhstan and the EAEU member States is considered, directions for its improvement are determined. Indicators of production of gross domestic product, gross agricultural output, the share of crop production industry in it on average for 2015-2019 are presented. The prospects for export of domestic food have been studied; for this purpose, it is necessary to strengthen agricultural specialization of each industry. The authors note that phytosanitary measures are currently not regulated, there is no unified method for calculating the level of support, unified requirements for obtaining breeding products, a unified procedure for animal identification, unified rules for laboratory research and veterinary control. It is required to systematize and harmonize the existing tools and mechanisms for the development of the branches of agro-industrial complex of the republic in order to form a single market for the States of the Eurasian Economic Union, as well as develop sectoral programs. The article substantiates the need for systematic public support for the development of agro-industrial complex, aimed at meeting the needs of the domestic market and the implementation of centralized policy to promote exports. It is shown that environmental friendliness is one of the main competitive advantages of food products in the republic, contributing to the strengthening of Kazakhstan's positions on external sales market. The structure of exports of Kazakhstani agricultural products should be focused on reducing the share of raw materials in favor of agricultural products with high added value. In industries with high export potential, large specialized commodity zones and optimal flows of goods will be formed in order to ensure the country's food security.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, экспортно ориентированная продукция, Евразийский экономический союз, государственная поддержка, субсидирование, кредитование, цены, страхование, экспорт, импорт.

Kipicne. Еуразиялық экономикалық одақ елдерінің экономикалық дамуының негізгі міндеттері – ұлттық экономиканы жаңғырту және әртараптандыру, бәсекеге қабілеттілігін арттыру, мемлекеттер арасындағы өзара сауда құрылымын шикізаттан тауарға дейін өзгерту. Бірыңғай бәсекелестік жағдай жасау үшін ЕАЭО елдерінің ауыл шаруашылық тауар өндірушілеріне ең алдымен саудаға әсер ететін өндіріске мемлекеттік қолдаудың бірыңғай ережелері қажет. Сондықтан бәсекелестік шарттар арасындағы айырмашылықты төмендету үшін ауыл шаруашылық өндірісін мемлекеттік басқарудың жаңа шараларын енгізу көзделуде.

Бағдарламалық іс-шараларға қатысушыларға бюджет қаражатын алудың тұрақты кепілдемелері және ЕАЭО-ның ішкі және сыртқы нарықтарындағы экспорт пен импорт көлемін ескере отырып, ауыл шаруашылық өнімдері мен азық-түлік өнімдерін өндіру, қайта өңдеу саласындағы шаруашылық қызметтегі мемлекетаралық ықпалдастық пен қауымдастықтың теңдестірілген тетігі қажет.

ЕАЭО аграрлық секторының интеграциясын қамтамасыз ету үшін қажеттіліктерді қанағаттандыруға қажетті қызметтер мен өнімнің түрлері және мөлшері мен оңтайлы санын белгілеудің бірыңғай саясаты жүргізіліп жатыр.

Еуразиялық экономикалық комиссия ұзақ мерзімді перспективада агроөнеркәсіптік кешеннің дамуын болжайды. Әр елде және жалпы ЕАЭО-да индикативті индикаторлардың даму тенденцияларын орта мерзімді (5 жыл) және ұзақ мерзімді (10 жыл) кезеңдерге индикаторларды түзете отырып бағалауға мүмкіндік беретін құралдар жүйесін пайдалануға негізделген дамуды болжау әдістемесі әзірленді. Мұндай болжамдар инвестициялық тартымдылықтың

Әдістеме ауыл шаруашылық өнімдері мен азық-түлікке сұраныс пен ұсыныстың ұлттық болжамды баланстары елдер бойынша әдістемелік нұсқауларды дайындау үшін қолданылады.

Зерттеу мақсатында келесі экономикалық әдістер пайдаланылды: ЕАЭО жағдайында Қазақстандағы экспортқа бағытталған ауыл шаруашылық өнімдерін мемлекеттік реттеу негізінде өнімдер мен азық-түлік өнімдерін өндіру, сату бойынша ұсыныстар мен әдістемелерді талдау мен әзірлеу кезінде қолданылатын кешенді, жүйелік, салыстыру, экспорттық бағалау және т.б.

Зерттеудің ақпараттық базасы болып Еуразиялық экономикалық комиссияның ресми статистикалық мәліметтері, ЕЭК статистикалық жинақтары, ғылыми конференциялардың, семинарлардың материалдары, зерттелетін тақырып бойынша әр түрлі ғылыми басылымдар табылады.

Ауыл шаруашылық өндірісінің келісілген тетігін іске асыруды талдау келесі міндеттерді шешуге мүмкіндік береді: өндірісті және өнімдер мен азық-түлік нарықтарын теңгерімді дамыту, ішкі және сыртқы нарықта өндірушілердің мүдделерін қорғау.

Мемлекетаралық өзара іс-қимыл тетіктерін пайдалану келесі бағыттар бойынша: агроөнеркәсіптік кешенде мемлекеттік қолдауды, өнімдер мен азық-түлік өнімдерін өндіру және айналымы, олардың экспорты саласындағы бірыңғай талаптарын, сондай-ақ елдің аймақтары мен аумағының табиғи-климаттық ерекшеліктерін ескере отырып жүзеге асырылады.

Еуразиялық интеграция өнімді сақтау, сату және тасымалдау шығындарын азайтуға және жаңа институттар құруға мүмкіндік береді (сақтандыру, банктік, лизингтік, биржалық).

Интеграция жалпы қаржы нарығын қалыптастыруға жағдай жасайды, бұл капиталды тиімді бөлуге және қаржылық қызметтер нарығында бәсекелестіктің күшеюін қамтамасыз етеді.

ЕАЭО елдерінде бағдарламалық-мақсатты ықпал ету әдістері негізінде экономиканың аграрлық секторын мемлекеттік қолдау тұжырымдамасын әзірлеу қажет – инновациялық үрдістерді басқару жүйе-

сіндегі мемлекетаралық ынтымақтастықты жетілдіру, қарым-қатынас сипатының өзгеруіне негізделген халықтың жеке қосалқы шаруашылықтарын біріктіру жөніндегі ұсыныстарын негіздеу [1].

ЕАЭО құрамына 184,3 миллион тұрғыны бар 20 031 мың шаршы шақырым аумақта орналасқан Ресей, Қазақстан, Беларусь, Қырғызстан, Армения елдері кіреді, жалпы халық санындағы Ресейдің үлесі – 79,6%, Қазақстан – 10,1%, Беларусь – 5,1%, Қырғызстан – 3,6%, Армения – 1,6%. Ауыл тұрғындарының үлесі 38,2% құрайды, соның ішінде. Беларусьта – 21,9%, Ресейде – 25,8%, Қазақстанда – 41,5%, Қырғызстанда – 65,8%, Арменияда – 36,1%. Жалпы ауыл тұрғындарының ауыл шаруашылық өндірісінде қамтылғандар саны Беларусьта – 9,8%, Ресейде – 9,2%, Қазақстанда – 26,7%, Қырғызстанда – 29,3%, Арменияда – 45% [2].

Талдау көрсеткендей, жалпы ішкі өнім өндірісі орта есеппен 2015-2019жж. ЕАЭО елдері бойынша 1 764 млрд. долларды құрады, оның ішінде Ресей – 1 519 млрд. доллар (86,1%), Қазақстан – 170 млрд. доллар (9,6%), Беларусия – 56 млрд. доллар (3,2%), Армения – 12 млрд. доллар (0,7%), Қырғызстан – 7,6 млрд. доллар (0,4%). ЕАЭО елдеріндегі жалпы ішкі өнім көлемі 2019 ж. 2015 ж. салыстырғанда 20,8% артты, соның ішінде. Ресейде – 24%, Беларусьта – 14,3%, Қырғызстанда – 25,3%, ал Қазақстанда – 2,2% төмендеді.

ЕАЭО елдері бойынша 2015-2019 жж. орта есеппен 120 млрд. доллар ауыл шаруашылығының жалпы өнімі өндірілген, с. і. Ресейде – 91,3 млрд. доллар (76,1%), Қазақстанда – 13,7 млрд. доллар (11,4%), Беларусьта – 10 млрд. доллар (8,3%), Қырғызстанда – 3,2 млрд. доллар (2,7%) және Арменияда – 1,8 млрд. доллар (1,5%) құрады. Жалпы өнім көлемі ЕАЭО елдері бойынша жалпы алғанда 2015 ж. салыстырғанда 2019 ж. орта есеппен 27,6% төмендеді, соның ішінде Ресейде – 28%, Қазақстанда – 27,3%, Беларусьта – 26,2%, Арменияда – 12,8%, Қырғызстанда – 16,2% [3].

ЕАЭО елдерінде жалпы ауыл шаруашылығы өнімінің көлемінде өсімдік шаруашылығының үлесі – 46,7%, мал шаруашылығы – 53,3% құрайды, соның ішінде сәйкесінше Арменияда – 65% және 35%, Беларусьта – 43,1% және 56,9%, Қазақстанда – 49,3% және 50,7%, Қырғызстанда – 48,4% және 51,6%, Ресейде – 46,3% және 53,7% құрайды.

2015-2019 жж. жалпы ішкі өнімдегі ауыл шаруашылығы жалпы өнімінің үлесі

Арменияда – 16%, Беларусьта – 16%, Қазақстанда – 7,7%, Қырғызстанда – 39,8%, Ресейде – 5,5%, ЕАЭО елдерінде 6,3% құрайды.

Беларусь бойынша ауыл шаруашылық кәсіпорындарының жалпы өнім өндіру көлеміндегі үлесі 77,5% құрайды, соның ішінде. өсімдік шаруашылығы – 58,1%, мал шаруашылығы – 93,5%; Ресейде – 50,8%, 44,9%, 57,3%, Қазақстанда – 24,6%, 34%, 13,2%, Қырғызстанда шаруа қожалықтары – 60,2%, соның ішінде, өсімдік шаруашылығы өнімдері – 69,7%, мал шаруашылығы өнімдері – 49,5%, үй шаруашылықтары – 38,1%, 28,3%, 48,5%; Арменияда үй шаруашылықтары – 97,1%, соның ішінде өсімдік шаруашылығы өнімдері – 99,6%, мал шаруашылығы өнімдері – 93,4%.

Дәнді және бұршақ дақылдарының өндірісі 2015 жылы 2015 жылмен салыстырғанда ЕАЭО елдерінде 10%, қант қызылшасы – 33%, ашық даладағы көкөністер – 8%, сүт – 6%, жұмыртқа – 6%, еттің барлық түрлері – 12%-ға өсті.

2019 жылы ірі қара мал саны 2015 жылмен салыстырғанда 2,4% артты, және 32 114 мың бас малға жетті, сиыр – 2,5%-ға және 14 314 мың бас, шошқа – 13, 2% және 29 117 мың бас, ал қой мен ешкі 1,7%-ға (48 852 мың бас), құс – 2,5%-ға (654 млн бас) азайды.

Дәнді және бұршақ дақылдарының өнімділігі 2019 ж. Арменияда 17 ц/га, Беларусьта – 30 ц/га, Қазақстанда – 11 ц/га, Қырғызстанда – 31 ц/га, Ресейде – 27 ц/га жетті; қант қызылшасы Арменияда – 294 ц/га, Беларусьта – 519 ц/га, Қазақстанда – 3 528 ц/га, Қырғызстанда – 4 515 ц/га, Ресейде – 448 ц/га; картоп Арменияда – 199 ц/га, Беларусьта – 229 ц/га, Қазақстанда – 203 ц/га, Қырғызстанда – 171 ц/га, Ресейде – 170 ц/га; көкөністер Арменияда – 265 ц/га, Беларусьта – 284 ц/га, Қазақстанда – 261 ц/га, Қырғызстанда – 199 ц/га, Ресейде – 248 ц/га.

Зерттеулер көрсеткендей, нақты жан басына шаққандағы ет өндірісі: Арменияда – 36 кг, Беларусьта – 132 кг, Қазақстанда – 61 кг, Қырғызстанда – 33 кг, Ресейде – 73 кг, жалпы 67 кг құрады, ал ғылыми негізделген тұтыну коэффициенті бойынша – 81 кг болуы тиіс, Беларусьтан басқа, қалған елдер тұтыну нормативінен төмен, яғни халықтың өз өндірістерімен қамтамасыз етілуі Арменияда – 44%, Қазақстанда – 75,3%, Қырғызстанда – 53%, Ресейде – 90%, Беларусьта – 163% құраса, ЕАЭО бойынша – 90% [4, 5].

Ғылыми негізделген тұтыну жүйесі кезінде жан басына шаққандағы сүт өндірісі – 405 кг болса, Арменияда сүтпен 55% қамтамасыз етілген, Беларусьта - 194%, Қазақстанда - 78%, Қырғызстанда - 62%, Ресейде - 53%, ЕАЭО елдері бойынша - 63%.

Жан басына шаққанда жұмыртқа өндірісі 300 дана құраса, елдер бойынша үлес салмағы Арменияда – 81%, Беларусьта – 124%, Қазақстанда – 99,6%, Қырғызстанда – 29%, Ресейде – 102%, орташа есеппен – 100% (кесте).

Жан басына шаққандағы ғылыми негізделген тұтыну коэффициенті ЕАЭО-ның барлық елдері бойынша астық, картоп, көкөністермен толық қамтамасыз етілген.

Сары май өндірісі тұтастай алғанда елдер бойынша 2019 жылы 2015 жылмен салыстырғанда 10,9%-ға өсті және 433,6 мың тоннаны құрады, оның ішінде Беларусьта – 1,8%-ға (115,6 мың тонна), Қазақстанда – 13,8% (18,9 мың тонна), Ресейде – 13,2%-ға (292,3 мың тонна) өсті. ЕАЭО елдері бойынша ірімшік көлемі осы кезеңде 1%-ға төмендеп, 800,8 мың тоннаны құрады, бұл Ресейде ірімшік өндірісінің 11%-ға, Қазақстанда – 23,8%-ға төмендеуіне байланысты, ал Беларусьта – 34%-ға (242,4 мың тонна), Арменияда – 20% (22,4 мың тонна) өсті.

Кесте – ЕАЭО елдеріндегі жан басына шаққандағы өнімнің негізгі түрлерін өндіру, 2019 ж.

кг

Өнім	Армения	Беларусь	Қазақстан	Қырғызстан	Ресей	ЕАЭО
Астық	67	778	941	299	825	804
Қант қызылшасы	-	523	26	115	266	234
Картоп	136	648	211	213	151	184
Көкөністер	210	197	235	176	96	120
Еттің барлық түрі	36	132	61	33	73	73
Сүт	225	785	317	252	214	255
Жұмыртқа, дана	243	373	299	87	306	300

Ескерту: Еуразиялық экономикалық одақ, сандармен. Қысқаша статистикалық жинақ, М., 2020ж.

2019 жылы ЕАЭО елдерінде ұн өндіру көлемі 13 698 мың тоннаны құрады, 2015 жылмен салыстырғанда 7,2%-ға төмендеді, сәйкесінше Ресейде – 9 512 мың тонна немесе 4,4%, Қырғызстанда – 162,6 мың тонна немесе 4,4%, Қазақстанда – 3 308,2 мың тонна немесе 11,6%, Беларусьта – 539,4 мың тонна немесе 12,6% және Армения – 176,7 мың тоннаға немесе 3,1%-ға өсті. Жалпы алғанда, ЕАЭО елдерінің тұрғындары ұнмен қамтамасыз етілгенін атап өткен жөн.

Қант өндірісінің көлемі ЕАЭО елдері бойынша 2019 жылы 23,6%-ға өсіп, 8 306 мың тоннаны құрады, соның ішінде Ресейде – 27,3%-ға (7 310 мың тонна), Қырғызстанда – 4 есеге (99,6 мың тонна), Арменияда – 12,8%-ға (60 мың тонна), ал Беларусьта – 2,3%-ға (639 мың тонна), Қазақстанда – 18,9%-ға (197 мың тонна) төмендеді.

Осылайша, ЕАЭО елдері экономикасының аграрлық секторында ауыл шаруашылық өнімдері мен азық-түлік өнімдері өндірісінің ұлғаюы байқалады, бұл халықты экспорт пен импорт есебінен меншігіндегі азық-түлік тауарларымен қамтамасыз етуге мүмкіндік береді; экономикалық тиімділік пен бәсекеге қабілеттілікті арттыру.

Ауыл шаруашылығы – бұл экономиканың неғұрлым реттелетін мемлекеттік секторларының бірі болып табылады. Мемлекеттік араласудың жоғары дәрежесі маңызды стратегиялық міндеттерді – ұлттық азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуді, ауылдық жерлердің дамуын қолдауды, өндірушілер мен тұтынушылардың мүмкіндіктері арасындағы тепе-теңдікті сақтауды шешу қажеттілігіне негізделген.

Агроөнеркәсіптік кешенді мемлекеттік қолдау – бұл кедендік және тарифтік тетіктерді, ішкі қолдауды (тікелей және жанама), экспорттық қолдауды – несиелер мен кепілдемелер, сақтандыру бағдарламалары, экспортқа байланысты тікелей төлемдер, тауарларды экспорттық тасымалдау кезіндегі жеңілдік тарифтер секілді өзара байланысты шаралар жүйесін экономикалық реттеу [6].

Ішкі қолдау шараларының жүйесіне тікелей (баға, субсидиялар, өнімді жылжытуды бақылау бағдарламасы) және жанама (зерттеулер жүргізу, өсімдіктер мен жануарларды қорғау, жерді сақтау бағдарламалары және т.б.) қолдау жатады.

ДСҰ ережелеріне сәйкес жалпы өндірісті тікелей мемлекеттік қолдау деңгейі Арменияда, Қырғызстанда, Ресейде – 5%,

Қазақстанда – 8,5% мөлшерінде белгіленген. Зерттеулер көрсеткендей, 2018 жылы Қазақстанда тікелей қолдау деңгейі – 4%, Беларусьта – 7,4%, Ресейде – 3% құрады.

Беларусьта мемлекеттік қолдаудың тікелей шаралары жалпыұлттық іс-шаралардың республикалық және жергілікті бюджеттері есебінен қаржыландыру арқылы, агроөнеркәсіптік өндіріс қызметін жүзеге асыратын субъектілермен тікелей жүзеге асырылады.

Міндетті сақтандыру ауыл шаруашылық өнімдері мен азық-түлік өнімдері нарығында сатып алу және тауарлық интервенциялар жасау, ауыл шаруашылық өнімдерін жинауды, мал мен құсты мемлекеттік қолдау көрсетумен жүзеге асырылады.

Мемлекеттік қолдау көрсету – бұл сатылған немесе қайта өңдеуге бағытталған өнім бірлігіне, ірі қара малға төленетін тікелей төлемдерді қоса алғандағы субсидиялау; баға диспаритетін анықтаған кездегі шығындарды өтеу; заңға сәйкес жеке қолдау көрсету.

Беларусьта ең үлкен қолдау (46%) несиелер бойынша пайыздық мөлшерлемелердің төмендеуінен болатын шығындар үшін банктерге өтемақы төлеуге келеді. Бұл өндірушінің тікелей қолдауы, оның шектеулі жағдайдағы «сары» себетке жататын залалды жұмысының өтемақысы, өйткені бұл бағаға әсер етеді.

Талдауда көрсетілгендей, ауыл шаруашылық кәсіпорындарының төрттен бір бөлігі тиімсіз, жеңілдетілген несиелер беру қаржылық сауықтыруға ықпал етпейді, тек қосымша қарыздарға алып келеді.

Қазақстан өсімдік және мал шаруашылығын қолдау бағдарламаларын толығымен республикалық бюджеттен субсидиялайды.

Ресейде нақты өнімге байланысты мемлекеттік қолдау негізінен федералдық бюджет есебінен жүзеге асырылады (Солтүстік бұғы шаруашылығын қолдауды қоспағанда).

Ауыл шаруашылық өндірісін дамытады маңызды бағыт оны бірегейлендіру болып табылады, сондықтан мемлекеттік қолдау шараларының кешені өніммен сауда жасау үшін неғұрлым қолайлы жағдайлар туғызуға мүмкіндік береді, ал қолдаудың жекелеген түрлерін шектеу мен азайту бәсекелестіктің дамуына жағдай жасайды.

Зерттеулер көрсеткендей, 2019 жылы Қазақстанның ауыл шаруашылық тауар өндірушілерінің ЕАЭО елдеріне экспортталатын 1 тонна ет өнімдерінің бағасы 2 476 доллар/тонна, ет өнімдеріне – 1 793

доллар/тонна деңгейінде болды, Беларусь Республикасы сәйкесінше, 2 476 доллары және 3 304 доллар/тонна деңгейінде, Ресей Федерациясы 1 722 доллар/тонна және 2 134 доллар/тонна, ет бағасы жағынан ең бәсекеге қабілетті ел – Ресей, ет өнімдері бойынша – Қазақстан Республикасы. Қазақстан Республикасындағы ең жоғары баға – 2 532 доллар/тонна, ет өнімдері бойынша Армения – 3 929 доллар/тонна [7].

Арменияда 1 тонна еттің импорттық бағасы тоннасына 1 406 доллар, ет өнімдері – 2 302 доллар/тонна, Беларусь Республикасында сәйкесінше 2 380 және 2 971 доллар/тонна, Қазақстанда – 1 325 және 2 138 доллар/тонна, Қырғызстанда – 1 300 және 2 158 доллар/тонна, Ресейде – 2 469 және 3 292 доллар/тонна. Ресейде еттің импорттық бағасы экспорттық бағадан 43%-ға, Қазақстанда ет өнімдеріне – 19% және Ресейде – 54%-ға асып түсті [8].

Сұраныстың ұсыныстан асып кетуі, яғни тауарлардың тапшылығы салдарынан азық-түлік бағалары әлемдік бағалардан асып түсетінін ескеру қажет; бағаның өсуіне қысым жасайтын сатып алушылар арасында бәсекелестік орнайды. Осылайша, негізгі маңызды өнімдердің бағасы Қазақстанда Беларусьқа қарағанда 42%-ға және Ресейге қарағанда 29%-ға жоғары.

Осы жағдайдан шығу үшін ЕАЭО елдерінің азық-түлік нарығында ауыл шаруашылық өндіріс кірістілігінің қажетті деңгейін ұстап тұратын және нарықты күтпеген бәсекелік ауытқулардан қорғайтын кепілдендірілген бағалар мен мемлекеттік араласудың бірдей механизмін енгізу қажет.

Дотациялар мен өтемақылар мақсатты қатаң түрде бағытталуы тиіс, өндіріс тиімділігінің артуына, негізгі ресурстарды тұтынуға және ауыл шаруашылық тауар өндірушілеріне төленуі керек.

ЕАЭО елдерінде баға белгілеу саласында ауыл шаруашылық өнімдеріне бағаны біріздендіру бойынша жұмыстарды кезең-кезеңімен жүргізген жөн. Бұл ретте келесі іс-шараларды қарастыру қажет: ұзақ мерзімді сақталатын өнімдерді (астық, ет, сүтті қайта өңдеу өнімдері және т.б.) интервенциялық негізделген баға, сондай-ақ олардың деңгейін анықтау кезінде нарықтық бағалар мен сатылған өнімнің өзіндік құнын ескеру қажет.

Ауыл шаруашылық өндірісінің тиімділігін арттырудың маңызды факторы – өндірістік әлеуетті (жер, еңбек және материалдық ресурстар) ұтымды пайдалануға бағытталған егіншілік пен мал шаруашылығын дәйекті жаңғырту болып табылады.

Өсімдік шаруашылығын дамытудың негізгі бағыттары – ауыл шаруашылық дақылдарының өнімділігі мен мал шаруашылығының өнімділігін арттыру.

ЕАЭО елдерінде өндірілетін ауыл шаруашылық және тамақ өнімдерінің бәсекеге қабілеттілігі, сезімтал тауарлар бойынша: ет және ет өнімдеріне, жемістерге, күрішке, майлы дақылдарға және олардың қайта өңделген өнімдеріне, қант пен мақта өндірушілердің орташа жылдық бағаларын экспорттық және импорттық бағаларды талдау негізінде анықталады.

Беларусьта экспорттың үлесі сиыр етіне – 54,9%, құс етіне – 31,4%, сары майға – 66,7%, ірімшікке – 75%, көкөністерге – 22,2%, шемішке жемістеріне – 43%, сүйекті жемістерге – 54,5%, жеміс-жидек дақылдарына – 47,1%; Ресейде балық – 47,1% құрады.

Өнімдер бәсекеге қабілетті емес (егер бәсекеге қабілеттілік коэффициенті 1-ден жоғары болса). Арменияда, Қазақстанда, Қырғызстанда, Ресейде сиыр еті бәсекеге қабілетсіз; шошқа еті – Арменияда; қой еті – Қазақстанда; құс еті – Арменияда, Беларусьта, Қазақстанда, Қырғызстанда; ірімшіктер – Қырғызстанда; картоп – Қырғызстанда; бидай – Беларусьта, ЕАЭО елдеріндегі қалған өнімдер бәсекеге қабілетті.

ЕАЭО елдері өнімдерінің әр түрі бойынша бәсекеге қабілеттіліктің кешенді индикаторын анықтау келесі көрсеткіштердің жиынтығына негізделген: өндірушілердің орташа бағасы; экспорттық баға, өндірістегі экспорттың үлесі, бәсекеге қабілеттілік коэффициенті (импорттық өнімге қатысты) [9].

Беларусьта сиыр еті нарығында бәсекеге қабілеттіліктің кешенді индикаторы өнімді өндірудің едәуір көлемі (соның ішінде бір адамға), өндіріс бағасының төмендігі, экспорттың жоғары үлесі, сондай-ақ импортталған аналогтарға бәсекеге қабілеттіліктің арқасында қалыптасты.

Шошқа еті нарығында кешенді көрсеткіштің тең деңгейі Беларусь пен Ресейге тән (0,56 және 0,54). Қой етінің бәсекеге қабілеттілігінің кешенді көрсеткіші Армения мен Қазақстанда – 0,32, ал Ресейде – 0,36 болды.

Құс етінің өндіру бағасы бойынша бәсекеге қабілетті (кешенді бәсекеге қабілеттілік коэффициенті – 0,5) болып табылады. Беларусьта кешенді бағалауға импортталған аналогтарға қатысы бойынша бәсекеге қабілеттіліктің болмауы, ал басқа параметрлер бойынша төмен баға, жан басына шаққандағы өндірістің жоғары деңгейі, экспортқа бағдарлануы әсер етті.

Мұздатылған балық нарығын тек ресейлік өндірушілер мен экспорттаушылар ұсынады (0,5). Бәсекеге қабілеттіліктің кешенді көрсеткіші Беларусьта – 0,36, Қырғызстанда – 0,18, Қазақстанда – 0,33 және Ресейде – 0,26.

Сары майдың бағасы бойынша Беларусь ең бәсекеге қабілетті болып табылады, экспорт үлесі – 66,7%, кешенді көрсеткіші – 0,46; Ресейде – 0,40, бірақ сары май экспорттық тауар болып табылмайды.

Ірімшік нарығындағы бәсекеге қабілеттіліктің кешенді көрсеткіші – 0,61, Ресейде – 0,36. Беларусьта жан басына шаққанда, 21 кг ірімшік өндіріледі және оның 75% экспортталады.

ЕАЭО-да өзін-өзі азық-түлік тауарларымен қамтамасыз ету шамамен 93% құрайды, Беларусьта ет және сүт өндірісіне деген өз қажеттіліктері екі есеге өзін-өзі жауып отыр.

Беларусьта жұмыртқа нарығындағы бәсекеге қабілеттіліктің кешенді көрсеткіші 0,56 құрады, Қазақстанда – 0,47, Ресейде – 0,55; картоп бойынша Беларусьта – 0,7, Қазақстанда – 0,53, Ресейде – 0,50; көкөністер бойынша Қазақстанда – 0,44, Ресейде – 0,41, Беларусьта – 0,43; жеміс-жидектер бойынша Беларусьта – 0,48, сүйекті жемістер бойынша Қазақстанда – 0,51; бидай бойынша Ресейде – 0,75 және Қазақстанда – 0,70; жүгері дәні бойынша Ресейде – 0,74; күріш бойынша Қазақстанда – 0,63, жұмыртқа – 0,69; қант Беларусьта – 0,50, Ресейде – 0,49.

Біркелкі жағдай жасау үшін Еуразиялық экономикалық комиссия ауыл шаруашылық өнімдерін өндіру және айналымы саласындағы талаптарды бірегейлендірді, тұқым өсіру шаруашылығы саласындағы бірқатар құжаттарды қабылдады, мысалы, ЕАЭО елдері Одақ аумағында тұқым айналымында пайдаланған ауыл шаруашылық өсімдіктері тұқымдарын егу (отырғызу) сапаларын анықтаудың бірыңғай әдістерінің тізімі (2019 жылдың 23 наурызында), қызығушылық танытқан адамдар сұрыптар туралы ақпарат ала алады. Келісім бірыңғай тұқым нарығын қалыптастыруға бағытталған, оның жұмыс істеуі өзара жеткізілімдегі қаржылық жүктемені және импортталған тұқымға тәуелділікті төмендетеді (жыл сайын шамамен 1 миллион доллар үнемделеді).

Асыл тұқымды мал өсіру саласындағы бірыңғай талаптарға асыл тұқымды мал шаруашылығына қойылатын талаптарды әзірлеу жатады; бірыңғай кедендік аумаққа генетикалық потенциалды кіргізу, шығару

және әрі-бері тасу жағдайларын қалыптастыруды бағалау базасын қамтамасыз ету; мал тұқымының тізімін жасау; асыл тұқымды куәліктерді беру тәртібін қалыптастыру. Осы мақсатта ЕАЭО елдерінде жануарлардың барлық малы электронды паспортты қалыптастырумен сәйкестендіріледі; асыл тұқымды мал өнімінің нарығына қойылатын талаптарды бірегейлендіретін келісімге қол қойылды. Болжам бойынша, асыл тұқымды мал шаруашылығы саласындағы халықаралық шартты жүзеге асырудан жылдық экономикалық тиімділік 1,3 млрд. теңгені құрайды [10].

Жалпы ауыл шаруашылық нарығын теңгерімдеу үшін Комиссия ЕАЭО елдері арасында сезімтал тауарлар (ет және ет өнімдері, сүт және сүт өнімдері, көкөністер, жемістер, бақша дақылдары мен оларды қайта өңдеу өнімдері, күріш, майлы дақылдар және оларды қайта өңдеу өнімдері, қант, темекі, мақта) өндірісі саласында ынтымақтастықты дамыту бойынша ұсыныстар әзірлеп жатыр.

Тұжырымдар

1. Агроөнеркәсіптік кешенді дамыту – ЕАЭО елдері экономикасының стратегиялық бағыттарының бірі және азық-түлік қауіпсіздігін (интеграциялық бірлестіктің жалпы бәсекеге қабілеттілігі), әлеуметтік тұрақтылығы мен барлық ЕАЭО елдері аграрлық секторының орнықтылығын қамтамасыз етеді.

2. Қажетсіз бәсекелестікті болдырмау үшін әр елдің ауыл шаруашылық мамандандырылуын күшейту керек. Фитосанитарлық шаралар реттелмеген (қолдау деңгейін есептеудің бірыңғай әдістемесі жоқ), асыл тұқымды өнімнің экспортына қойылатын бірыңғай талаптар, жануарларды бірегейлендірудің бірыңғай тәртібі, фитосанитарлық зертханаларға қойылатын бірыңғай талаптар, зертханалық зерттеулер мен ветеринариялық бақылаудың бірыңғай ережелері жоқ.

3. ЕАЭО-тың бірыңғай нарығын қалыптастыру, сондай-ақ салалық бағдарламаларды әзірлеу үшін агроөнеркәсіптік кешеннің ұлттық секторларын дамытудың қолданыстағы бағыттарын, құралдары мен тетіктерін жүйелендіру және үйлестіру қажет.

4. Халықаралық әдістемелерді, соның ішінде ДСҰ әдістерін ескере отырып, агроөнеркәсіптік өндірісті мемлекеттік қолдау көлемін есептеудің бірыңғай әдістемесін әзірлеу және енгізу қажет, бұл нәтижелердің, тиімділігі мен салыстырмалылығын, бағалау деңгейінің ашықтығын қамтамасыз етеді.

Список литературы

1 Государственная поддержка сельского хозяйства (развитие и развивающие страны). – М.: ЕЭК, 2018. – 35 с.

2 Евразийский экономический союз в цифрах: краткий статистический сборник. – М.: Евразийская экономическая комиссия, 2020. – 213 с.

3 Агропромышленный комплекс: статистический сборник. – М.: Евразийская экономическая комиссия, 2020. – 147 с.

4 Евразийская экономическая комиссия. Производство сельскохозяйственной продукции. [Электронный ресурс]. – 2020. – URL: http://www.eurasiancommission.org/ru/act/integr_i_makroec/dep_stat/econstat/pages/express_agriculture_new.aspx (дата обращения: 02.10.2020).

5 ЕЭК. Статистика ЕАЭС. [Электронный ресурс]. – 2020. – URL: http://www.eurasiancommission.org/ru/act/integr_i_makroec/dep_stat/econstat/Pages/agricultural.aspx (дата обращения: 15.10.2020).

6 Калиев Г.А. и др. Рекомендации по совершенствованию системы учета и контроля использования государственных средств сельхозтоваропроизводителями, с учетом развития единого рынка сельхозпродукции и продовольствия в ЕАЭС / Калиев Г.А., Сигарев М.И., Нуркужаев Ж.М., Джамбаева Г.А., Алшембаева Л.Т. – Алматы: РОО «Академия сельско-хозяйственных наук РК», 2017. – 72 с.

7 Статистический ежегодник Евразийского экономического союза; Евразийская экономическая комиссия. – М., 2019. – 438 с.

8 Сельское, лесное и рыбное хозяйство в Республике Казахстан: статистический сборник. – Астана: МНЭ РК, 2019. – 197 с.

9 «О согласованных действиях государств-членов Евразийского экономического союза в области развития экспортного потенциала сельскохозяйственной продукции и продовольствия»: рекомендации. – М.: Евразийская экономическая комиссия, 2016. – 5 с.

10 Единые требования в сфере производства и обращения племенной продукции [Электронный ресурс]. – 2019. – URL: http://www.eurasiancommission.org/ru/act/prom_i_agropr_om/dep_agroprom/ed_treb/Pages/livestock-pro-ducts.aspx (дата обращения: 19.10.2020).

References

1 Public support for agriculture (developed and developing countries). – М.: ЕЭК, 2018. – 35p.

2 Eurasian Economic Union in figures: brief statistical collection. – М.: Eurasian Economic Commission, 2020. – 213 p.

3 Agro-industrial complex: statistical collection. – М.: Eurasian Economic Commission, 2020. – 147 p.

4 Eurasian Economic Commission. Agricultural production [Electronic resource]. - 2020. - URL: [http:// www.eurasiancommission.org/ru/act/integr_i_makroec/dep_stat/econstat/pages/express_agriculture_new.aspx](http://www.eurasiancommission.org/ru/act/integr_i_makroec/dep_stat/econstat/pages/express_agriculture_new.aspx) (date of access: 02.10.2020).

5 EEC. EAEU statistics [Electronic resource]. - 2020. - URL: [http://www.eurasiancommission.org/ ru/ act/integr_i_makroec/dep_stat/econstat/Pages/agricultural.aspx](http://www.eurasiancommission.org/ru/act/integr_i_makroec/dep_stat/econstat/Pages/agricultural.aspx) (date of access: 15.10.2020).

6 Kaliev G.A. et al. Recommendations for improving the system of accounting and control of the use of public funds by agricultural producers, taking into account the development of a single agricultural products and food market in the EAEU / Kaliev G.A., Sigarev M.I., Nurkuzhayev Zh.M., Dzhambayeva G.A., Alshembayeva L. T. - Almaty: RPO "Academy of Agri-

cultural Sciences of the RK", 2017. - 72 p.

7 Statistical Yearbook of the Eurasian Economic Union; Eurasian Economic Commission. - M., 2019. - 438 p.

8 Agriculture, forestry and fisheries in the Republic of Kazakhstan: statistical collection. - Astana: MNE RK, 2019. - 197 p.

9 "On concerted actions of the member States of the Eurasian Economic Union in the development of export potential of agricultural products and food": recommendations. - M.: Eurasian Economic Commission, 2016. - 5 p.

10 Uniform requirements in the field of production and circulation of breeding products [Electronic resource]. - 2019. - URL: [http:// www.eurasiancommission.org/ ru/ act/prom_i_agroprom/dep_agroprom/ed_treb/ Pages/ livestock-products.aspx](http://www.eurasiancommission.org/ru/act/prom_i_agroprom/dep_agroprom/ed_treb/Pages/livestock-products.aspx)(date of access: 19.10.2020).

Авторлар туралы ақпараттар:

Жұмашева Сәуле Тоқанқызы, экономика ғылымдарының кандидаты, доцент, ғылыми хатшы, Қазақ аграрлық-өнеркәсіптік кешенінің экономикасы және ауылдық аумақтарды дамыту ғылыми-зерттеу институты, 050057, Сәтпаев к-сі, 30-б, Алматы, Қазақстан, torehanoba@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-0559-5608>

Алшембаева Лаззат Тұрсымбайқызы, экономика ғылымдарының магистрі, АӨК экономикалық реттеу бөлімі секторының меңгерушісі, Қазақ аграрлық-өнеркәсіптік кешенінің экономикасы және ауылдық аумақтарды дамыту ғылыми-зерттеу институты, 050057, Сәтпаев к-сі, 30-б, Алматы, Қазақстан, alsheml@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-8295-3969>

Сабенова Балтайм Намазбайқызы, экономика ғылымдарының кандидаты, аға оқытушы, Халықаралық гуманитарлық-техникалық университеті, 160021, Байтурсынова к-сі, 80, Шымкент, Қазақстан, Culka07_06@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-6905-3475>